

Adam MONIUSZKO
(Warszawa, Polska)

**Mazowieckie księgi sądowe ziemskie
jako źródło do badań sądownictwa
za panowania Zygmunta III
i Władysława IV**

Stan polskich badań nad szlacheckim wymiarem sprawiedliwości w XVI – XVIII w. pozostawia sporo do życzenia. Nienajlepiej przedstawia się też kwestia wykorzystywania w nich ksiąg sądowych. Częściowym usprawiedliwieniem takiego stanu rzeczy są poważne luki w materiale źródłowym, zwłaszcza dające się odczuć dla sądów centralnych: sejmowego, marszałkowskiego, asesorskiego i Trybunału Koronnego [49, s. 126–134]. Mimo tych braków podejmowane są próby przedstawienia funkcjonowania sądownictwa w oparciu o materiał normatywny [55, *passim*; 56, *passim*]. lub też przy wykorzystaniu pozostałości zasobów archiwalnych [12, *passim*, 38, s.275–305; 50, s.93–124; 53, *passim*]. Na osobne wyróżnienie zasługują przedwojenne monografie wykorzystujące dziś już nieistniejące archiwalia [9, *passim*; 14, *passim*; 46, *passim*]. Zasób ksiąg lokalnych sądów szlacheckich zachował się w nieco większym stopniu. Ich funkcjonowaniem w średniowieczu zajął się w serii artykułów – opartych właśnie na tym typie źródeł – Stanisław Kutrzeba [34, *passim*]. Natomiast dla późniejszej epoki tak gruntownych prac jest niewiele. Podstawowe wiadomości na temat sądów lokalnych znalazły się w syntezach ustroju i prawa polskiego¹. Cennych informacji na temat praktyki funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości w XVII w. – głównie na podstawie szlacheckiej opinii publicznej – dostarczył Jerzy Michalski [39, s. 15–187]. Wielu wartościowych wniosków dotyczących sądownictwa przynoszą także – oparte na księgach sądowych – prace poświęcone organizacji kancelarii grodzkich i ziemskich w XVI – XVIII w.²

¹ Obszerne omówienie sądów szlacheckich przedstawił zwłaszcza Józef Rafacz w pracy dotyczącej procesu ziemskiego, [45, s.13–83].

² Z ważniejszych prac dotyczących kancelarii grodzkich i ziemskich można wymienić badania Przemysława Dąbkowskiego [28, *passim*; 29, *pas-*

Trzeba jednak pamiętać, iż autorzy traktowali kwestie związane z działalnością sądów na marginesie swoich głównych rozważań. Dopiero ostatnie dwudziestolecie przyniosło większe zainteresowanie ze strony historyków lokalnymi sądami. Ukazały się prace dotyczące Podlasia [48, s.33–59], ziemi łęborsko – bytowskiej [32, *passim*] oraz gruntowne studium funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości w Prusach Królewskich [43, *passim*].

Niewiele miejsca w dotychczasowych badaniach sądownictwa szlacheckiego w XVI – XVIII w. poświęcano Mazowszu³. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie możliwości wykorzystania ksiąg ziemskich do badań nad lokalnym sądownictwem na przykładzie Mazowsza w latach 1588 – 1648⁴.

Mazowsze obejmowało – w swych historycznych granicach – obszar trzech województw [rawskiego, płockiego i mazowieckiego], podzielonych na 15 ziem. Co do zasady, sądy ziemskie ustanowiono dla każdej ziemi. Wyjątkiem była ziemia łomżyńska, w której – prawdopodobnie ze względu na rzesze drobnej szlachty tam zamieszkującej – funkcjonowały dwa sądy ziemskie: łomżyński i zambrowski⁵. Ogromny zasób aktowy wytworzony przez powyższe sądy jedynie częściowo przetrwał do naszych czasów w zbiorach Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie [AGAD]. Najgorzej prezentuje się sytuacja dla województwa rawskiego – praktycznie nie zachowały się tamtejsze księgi ziemskie i grodzkie sprzed połowy XVII w. W województwie płockim zniszczeniu uległy księgi sądów ziemi zawkrzeńskiej, natomiast większość z zachowanych ksiąg ziemi płockiej jest w stanie uniemożliwiającym ich wykorzystanie⁶. Z województwa mazowieckiego prze-

sim; 30, *passim*], Oswalda Balzera [10, s. 289 – 349]; Janiny Bieleckiej [21, s.129–152; 22, s.155–174] czy Janusza Łosowskiego [37, *passim*].

³ Wyjątkiem jest – oparta przede wszystkim na materiale normatywnym – rozprawa Krzysztofa Brzeškiewicza [23, *passim*]. Informacje o działaniu sądownictwa znaleźć można także w pracach dotyczących urzędników mazowieckich, [44, *passim*; 54, *passim*].

⁴ Artykuł oparto na badaniach przeprowadzonych w ramach dysertacji doktorskiej obronionej w 2008 r. na Wydziale Prawa i Administracji UW [42, *passim*].

⁵ Sąd ziemski zambrowski wyodrębnił się za panowania Zygmunta Augusta, [51, t.II, vol.1, s.176].

⁶ Są to przede wszystkim księgi z serii: Płockie Ziemskie Wieczyste Relacji i Wyroków oraz Płockie Ziemskie Wieczyste Wyroki Relacje. Dostępne są 3 księgi z serii Płockie Wieczyste Relacji z lat 1588 – 1591 oraz 1599 – 1604.

trwały przede wszystkim księgi ziemskie dla terenów północno – zachodniego Mazowsza, tj. ziem: zakroczymskiej⁷, wyszogrodzkiej⁸, ciechanowskiej⁹ i różańskiej¹⁰. Mocno zdekompletowane są księgi ziemskie warszawskie¹¹ oraz łomżyńskie¹². Nie dotrwały do naszych czasów – przeważnie spalone w 1944 r. – księgi ziemskie: czerskie, wiskie, liwskie, nurskie oraz większość z warszawskich i łomżyńskich [49, s.175–208]. Mimo tak dużych strat, dostępnych jest wciąż ponad 70 mazowieckich ksiąg ziemskich z lat 1588–1648.

Jedną z podstawowych kwestii, która pojawia się przy próbie oceny funkcjonowania sądownictwa ziemskiego, jest pytanie o częstotliwość odbywania się roków sądowych. W tym przypadku księgi sądowe stanowią podstawowe źródło informacji¹³. Przy korzystaniu z mazowieckich ksiąg

⁷ Z ziemi zakroczymskiej dostępne są księgi miejskie zakroczymskie, nowomiejskie i serockie z serii wieczyste relacji obejmujące lata 1589 – 1629, 1641 i 1644 – 1648 oraz z serii dekretów wokandy z lat 1589 – 1616.

⁸ Dla ziemi wyszogrodzkiej zachowały się księgi z dwóch serii: wieczystych relacji z lat 1589 – 1637 oraz dekretów z lat 1588 – 1618. Dodatkowo wśród tamtejszych ksiąg grodzkich z serii dekretów wokandy znajduje się kilka ksiąg ziemskich.

⁹ Z ziemi ciechanowskiej zachowały się przede wszystkim księgi ziemskie przasnyskie z serii inskrypcji z lat 1597–1599 i 1613–1646. Natomiast z powiatu ciechanowskiego w stanie pozwalającym na jej udostępnianie jest tylko 1 księga ziemska – choć w większości zawierająca wpisy z roków grodzkich – z lat 1547–1630.

¹⁰ Dostępna jest tylko seria dekretów z lat 1588–1630. Ponadto w księgach grodzkich różańskich znajdują się dwie księgi ziemskie inskrypcji.

¹¹ Zachowane księgi ziemskie obejmują przede wszystkim przełom XVI i XVII stulecia. Są to: 3 księgi warszawskie z lat 1587–1589 oraz 1600–1606; 2 tarczyńskie obejmujące głównie lata 1586–1591, 1601–1603 oraz 1626–1631. Nieco inna sytuacja jest w przypadku ksiąg ziemskich powiatu błońskiego. W dużej mierze są to *dissoluta* – obejmujące cały okres 1588 – 1648 – przemieszane akta ziemskie wszystkich trzech powiatów ziemi warszawskiej oraz grodu warszawskiego.

¹² Przetrwowało 5 ksiąg ziemskich powiatu ostrołęckiego z serii inskrypcji i dekretów obejmujących za to cały okres 1588 – 1648.

¹³ Niekiedy pośrednio wspominają o tym inne – pozasądowe – źródła. Przede wszystkim na informacje o niedochodzeniu roków sądowych znaleźć można w aktach sejmikowych i pismach politycznych i pamiętnikach [39, s.154–157].

ziemskich pojawia się jednak pewien problem metodologiczny. Zapiski sądowe informują o tym, kiedy dany sąd się zebrał na sesję, natomiast oparte na tej podstawie konkluzje dotyczące niezberania się sądu na rokach niosą – jak każde wnioski *ex silentio* – pewne ryzyko. Związane ono jest ze specyfiką powstawania ksiąg ziemskich i stanem ich zachowania. Poszczególne księgi często rozpoczynają się i kończą w środku wpisów z sesji sądowej – brakuje kart rozpoczynających i kończących poszczególne roky. Zdarza się, że braki występują nie tylko na początku i końcu księgi, lecz również w jej środku, przy poszczególnych rokach. Z tych powodów nierzadko trudno ustalić zakończenie jednych roków i rozpoczęcie następnych. Wynika to ze sposobu powstawania samych ksiąg sądowych. Wpisy przyjmowano do protokołów, a następnie przepisywano do indukty. Stosowano przy tym – przynajmniej w księgach dekretów – zasadę podziału chronologicznego, terytorialnego i przedmiotowego. Starano się grupować wpisy z roków odbywających się w poszczególnych powiatach wedle ich charakterów – np. kontumacje, astycje, dylacje, dekrety, apelacje itp. Wpisywano je w odrębne, luźne kilku – kilkunastokartowe seksterny, które następnie łączono ze sobą i oprawiano w księgę. Świadczyć o tym mogą liczne adnotacje na górnych marginesach kart z rodzajem sądu i datą roków. Umieszczano je zapewne na poszczególnych seksternach w celu łatwiejszej ich identyfikacji. Należy pamiętać bowiem, iż zwykle akta oprawiano w księgi dopiero po kilku latach – a czasem jeszcze dłuższym okresie – od ich zapisania¹⁴. Na karcie rozpoczynającej roki umieszczano ich nagłówki z datą, miejscem sądów i składem orzekającym. Zdarza się jednak, że poszczególne seksterny są przemieszane, a karty tytułowe, z nagłówkiem roków uległy zniszczeniu,

¹⁴ Przykładowo: księga grodzka zakroczymska z 1598 r. została oprawiona przez Stanisława Żabickiego, który pisarzem zakroczymskim został w 1608 r. [4, t.64]. Symptomatyczna jest protestacja pisarza ziemskiego różańskiego Wojciecha Gołyńskiego z 1615 r. Podnosił on, iż uporządkowanie, przepisanie i oprawienie – częściowo zniszczonych – protokołów z ponad trzydziestoletniego okresu urzędowania jego poprzednika jest zadaniem niemożliwym do wykonania. Nawet biorąc pod uwagę charakterystyczne dla protestacji przerysowanie sytuacji, wskazuje ona na rzeczywiste problemy z bieżącym dozorem nad aktami sądowymi. Podobne skargi pojawiały się także w innych ziemiach Mazowsza w tym okresie [40, s.132 – 133]. Problem ten nie dotyczył tylko Mazowsza: wieloletnie zaległości w przepisywaniu i oprawianiu ksiąg istniały również w województwie ruskim [27, s.4–5].

bądź zagubieniu¹⁵. Niewykluczone zresztą, że adnotacje na marginesach są późniejszej proveniencji i służyły łatwiejszemu wyszukiwaniu poszczególnych wpisów, natomiast przemieszanie różnych fragmentów jest wynikiem przepisywania i ponownego oprawiania ksiąg, z powodu ich niszczenia jeszcze w XVII wieku¹⁶. Braki – w niektórych księgach ziemskich – kart tytułowych z nagłówkiem roków powodują pewne utrudnienia przy ustalaniu odbytych sesji sądowych. Częściowo rekompensują je wspomniane

¹⁵ Charakterystyczne są księgi zawierające różne wpisy z różnych lat, złożone z odrębnych poszytów połączonych w jedną księgę. Jako przykład służyć może księga oznaczona jako Zakroczymskie Ziemskie Wieczyste Relacji, t. 92. Na początku zawiera ona wpisy z roków sądu grodzkiego z 1622 r. Karty 53 – 58v. pochodzą z księgi ziemskiej nowomiejskiej bez oznaczenia daty roków, następnie od k. 59 zaczynają się wpisy z księgi grodzkiej zakroczymskiej z 1613 r., a od k. 79 pojawiają się zapiski tego sądu z lat 1625 – 1626. Na kartach 97 – 104v. znajdują się z kolei wpisy z sądu ziemskiego serockiego, bez oznaczenia roków, a po nich rozpoczynają się ponownie materiały z sądu grodzkiego zakroczymskiego z 1622 r. Od k. 129 zaczyna się fragment księgi grodzkiej zakroczymskiej z 1606 r., a potem pojawia się fragment księgi ziemskiej serockiej z 1629 r. [k.145–172v.]. Księgę kończą fragmenty: księgi grodzkiej zakroczymskiej z 1622 r. [k.173–182v.] oraz niezidentyfikowane czasowo ksiąg ziemskiej serockiej [k.183–185] oraz ziemskiej nowomiejskiej [k.186–195v.]

¹⁶ Już w okresie panowania Zygmunta III i Władysława IV wielokrotnie zobowiązywano posłów na sejmikach przedsejmowych do przeforsowania na sejmie uchwał dotyczących konieczności przepisania niszczących ksiąg, bądź też oprawienia luźnych kart. W ślad za tym pojawiały się konstytucje sejmowe, w których powoływano komisje do wykonania tego zadania. Szlachta była zresztą tak zainteresowana utrzymaniem ksiąg sądowych w prawidłowym stanie, że niejednokrotnie postanowienia takie podejmowano w formie *laudum* sejmikowego połączonego z odpowiednią uchwałą podatkową [14, k.116; k.122 – 122v.]; [15, k. 43v.; k.51; k.62]; [18, k.129]; [19, k.21v.]; [20, k.14 v.]; [13, k.286]; [4, t. 58, k.174v. – 175; t.75, k.561–561v.; t.77, k. 90v.] Tryb postępowania przy rewizji i korygowaniu akt ziemskich szczegółowo opisany został w postanowieniu sejmiku czerskiego w 1641 r. Wyznaczeni rewizorzy mieli zjeżdżać się do Czerska po odprawieniu roków ziemskich, a następnie „te wszystkie akta wzięwszy przed się one rewidować, a któreby z nich nadpsowane były, więc i w których by się defekta jakie pokazały rejestrować, a zregestrowane imci panu pisarzowi czerskiemu do przepisania i rektyfikacji podać mają” [14, k.152–154].

już adnotacje na marginesach, choć i one nie zawsze się pojawiają. Ponadto zdarza się, iż stan zachowania księgi uniemożliwia ich pełne odczytanie. Jeśli dodać do tego braki w poszczególnych seriach ksiąg, stanie się jasnym, że wnioskowanie o przerwach w działalności sądów na podstawie wpisów w jednej serii ksiąg niesie za sobą pewne ryzyko. Sytuacja jest lepsza, gdy rezultaty poszukiwań w jednej księdze można skonfrontować z inną – dostępne są księgi z serii inskrypcji (wpisów wieczystych) oraz z serii dekretów z tego samego okresu, lub też dysponujemy zarówno protokołem jak i inдуктą. Dwa przykłady unaoczniają znaczenie możliwości skorzystania z dwóch różnych ksiąg przy określaniu terminów roków ziemskich. Pierwszy z nich prezentuje częstotliwość roków sądu ziemskiego wyszogrodzkiego w latach 1595–1604, drugi zaś – powiatu ostrołęckiego sądu ziemskiego łomżyńskiego w latach 1634–1647.

Obydwa zestawienia wskazują, iż pojedyncze księgi zawierają pewne luki w adnotacjach dotyczących odbywających się rokach sądów ziemskich. W wyszogrodzkich księgach ziemskich inskrypcji odnotowano 20 sesji sądu, natomiast w serii dekretów – 21. Po skolecjonowaniu wpisów okazało się, że obie księgi zawierają informacje o 23 rokach sądowych. Przy korzystaniu tylko z jednej księgi poza zapiskami sądowymi pozostałoby ok. 10% odbytych sesji. Jeszcze wyraźniej zalety korzystania z dwóch serii sądowych widać w przypadku sesji sądowych w Ostrołęce. Zarówno w protokołe jak i indukcje odnotowano po 14 roków. Przy porównaniu zapisków z obu ksiąg okazuje się, że odbyło się w tym czasie co najmniej 20 zjazdów sądu ziemskiego w Ostrołęce. Różnica między informacjami o częstotliwości sesji sądowych między tymi księgami wynosi zatem aż 30%.

Przy zgromadzeniu większej ilości zapisek dotyczących odbywających się sesji sądu ziemskiego zasadnym wydaje się próba kwantytatywnego opracowania zebranego materiału. Koniecznością jest przy tym – z kilku względów – zachowanie daleko posuniętej ostrożności przy doborze danych do takiej analizy. Po pierwsze: należy wybrać takie okresy, dla których do dyspozycji jest więcej niż jedno źródło, z którego czerpiemy informację o odbywaniu się roków. Po drugie nie należy brać pod uwagę pojedynczych lat. Ich ciąg pozwala bowiem w większym stopniu przybliżyć się do realiów działania wymiaru sprawiedliwości. Unika się bowiem możliwości zniekształcenia obrazu przez pojedyncze lata. Po trzecie wreszcie: konieczne jest zapewnienie możliwie jak największej badanej próby. Stąd też w rozprawie dotyczącej mazowieckiego sądownictwa ziemskiego przy ustalaniu częstotliwości ustanowiono następujące kryteria: co najmniej dwie

Zestawienie 1. Roki sądu wyszogrodzkiego w księgach sądowych [1595 – 1604]*

Rok	Wtorek po	Ks. Inskr.	Ks. Dekr.	Rok	Wtorek po	Ks. Inskr.	Ks. Dekr.
1595	Niedzieli Przewodniej	–	wpis	1600	Niedzieli Przewodniej	wpis	Ks. Dekr. wpis
	Oktawie Bożego Ciała	wpis	wpis		Oktawie Bożego Ciała	–	–
	Św. Michale	wpis	wpis		Św. Michale	wpis	wpis
1596	Niedzieli Przewodniej	–	–	1601	Niedzieli Przewodniej	wpis	wpis
	Oktawie Bożego Ciała	wpis	wpis		Oktawie Bożego Ciała	wpis	wpis
	Św. Michale	wpis	wpis		Św. Michale	–	–
1597	Niedzieli Przewodniej	wpis	wpis	1602	Niedzieli Przewodniej	wpis	wpis
	Oktawie Bożego Ciała	wpis	wpis		Oktawie Bożego Ciała	wpis	wpis
	Św. Michale	wpis	wpis		Św. Michale	–	–
1598	Niedzieli Przewodniej	–	–	1603	Niedzieli Przewodniej	wpis	wpis
	Oktawie Bożego Ciała	wpis	–		Oktawie Bożego Ciała	wpis	wpis
	Św. Michale	wpis	–		Św. Michale	–	–
1599	Niedzieli Przewodniej	wpis	–	1604	Niedzieli Przewodniej	–	wpis
	Oktawie Bożego Ciała	wpis	wpis		Oktawie Bożego Ciała	wpis	wpis
	Św. Michale	wpis	wpis		Św. Michale	–	–

* Terminy rokov ustalano na podstawie: księgi wpisów wieczystych i relacji [Ks. Wiecz.] obejmującej lata 1594 – 1617 oraz ksiąg dekretów sądu ziemskiego [Ks. Dekr.] z lat 1595 – 1604.

Зestawienie 2. Roki ziemskie w Ostrołęce w księgach sądowych [1634 – 1647]*

Rok	Poniedziałek po:	Prot.	Ind.	Rok	Poniedziałek po:	Prot.	Ind.
1634	Niedzieli Przewodniej	wpis	wpis	1641	Niedzieli Przewodniej	–	–
	Św. Małgorzacie	–	–		Św. Małgorzacie	–	–
	Św. Mikołaju	–	–		Św. Mikołaju	–	wpis
1635	Niedzieli Przewodniej	wpis	wpis	1642	Niedzieli Przewodniej	wpis	–
	Św. Małgorzacie	–	–		Św. Małgorzacie	–	wpis
	Św. Mikołaju	–	–		Św. Mikołaju	–	–
1636	Niedzieli Przewodniej	wpis	–	1643	Niedzieli Przewodniej	–	–
	Św. Małgorzacie	wpis	wpis		Św. Małgorzacie	–	–
	Św. Mikołaju	–	–		Św. Mikołaju	–	–
1637	Niedzieli Przewodniej	–	wpis	1644	Niedzieli Przewodniej	wpis	–
	Św. Małgorzacie	–	–		Św. Małgorzacie	–	–
	Św. Mikołaju	–	wpis		Św. Mikołaju	–	–
1638	Niedzieli Przewodniej	–	–	1645	Niedzieli Przewodniej	–	–
	Św. Małgorzacie	wpis	wpis		Św. Małgorzacie	wpis	–
	Św. Mikołaju	wpis	wpis		Św. Mikołaju	–	–
1639	Niedzieli Przewodniej	–	–	1646	Niedzieli Przewodniej	–	–
	Św. Małgorzacie	–	–		Św. Małgorzacie	wpis	–
	Św. Mikołaju	wpis	wpis		Św. Mikołaju	–	–
1640	Niedzieli Przewodniej	wpis	–	1647	Niedzieli Przewodniej	–	–
	Św. Małgorzacie	wpis	wpis		Św. Małgorzacie	wpis	wpis
	Św. Mikołaju	–	–		Św. Mikołaju	–	wpis

* Terminy років ustalono на podstawie: księgi inskrypcji protokołu [Prot.] z lat 1621 – 1664 oraz księgi inskrypcji in-dukty [Ind.] z lat 1634 – 1652.

równolegle prowadzone księgi sądowe, minimum trzyletni okres ciągłości, oraz informacje dotyczące sesji sądów z ponad 10 lat¹⁷.

Przy określeniu częstotliwości zbierania się sądów ziemskich oraz oceny ich funkcjonowania, pozostaje jeszcze ważki problem dłuższych okresów, w których nie ma żadnych zapisek o odbywanych rokach. Powstaje pytanie: czy są one wynikiem luk w materiale źródłowym, czy też rzeczywistych przerw w działaniu sądu? Wydaje się, że w takich sytuacjach należy do każdego przypadku podchodzić indywidualnie. Przykładowo: zachowane księgi ziemskie wyszogrodzkie z lat 1633 – 1637 ukazują bardzo dobre funkcjonowanie tamtejszego sądu – w ciągu 5 lat w Wyszogrodzie odbyło się 13 roków [8, t. 14, k.281 nn.]. Potem wpisy urywają się na ponad 20 lat, ale brak innych informacji potwierdzających nagłe załamanie działalności tamtejszego sądu. Wydaje się zatem, że w tym wypadku w grę wchodzi ubytki w materiale źródłowym.

Mazowieckie księgi sądowe przynoszą także wielu cennych informacji dotyczących technicznych zagadnień związanych z funkcjonowaniem sądu ziemskiego: miejsc, terminów i długości trwania roków sądowych. Sądy ziemskie – ze względu na okresowe wykonywanie swoich funkcji – nie miały własnych siedzib. Znalezienie odpowiedniego miejsca nie było jednak łatwym zadaniem. Pomieszczenie sądowe powinno być przestronne, ogrzewane (znaczna część roków odbywała się zimą i wczesną wiosną) i w dobrym stanie technicznym. W zapiskach w księgach sądowych ziemskich umieszczano przeważnie tylko informacje, w jakim mieście odbywają się roki. Zazwyczaj nie ma w nich precyzyjnego określenia budynków wykorzystywanych w czasie sesji sądowej. Wyjątek stanowią nieliczne adnotacje w księgach płockich informujące, iż sąd zebrał się na ratuszu płockim (*in praetorio civitati plocensis*) [7, t.25, k.185v.; k.264]. Pojawiały się one przy szczególnie uroczystych posiedzeniach sądu związanych z zaprzysiężeniem urzędników¹⁸. Domniemywać należy, że właśnie ten budynek służył zazwyczaj jako miejsce sądów, lecz tylko w specjalnych okolicznościach – gdy umieszczano bardziej szczegółowe wpisy rozpoczęcia posiedzeń – wzmiankowano to w aktach.

¹⁷ Przyjęte założenia spowodowały, iż analiza kwantytatywna możliwa była do zastosowania w przypadku wybranych okresów funkcjonowania czterech mazowieckich sądów ziemskich. Uśredniony wynik dla – łącznie – 83 lat funkcjonowania tych sądów wyniósł 1,78 sesji sądowej rocznie [42, s.79 – 80].

¹⁸ W 1601 r. Szczęsnego Szymborskiego zaprzysiężono jako surogatora pisarza ziemskiego Pawła Garwaskiego. Rok później Wojciech Kryski na rokach składał przysięgę obejmując urząd sędziego ziemskiego płockiego.

Czas odbywania roków sądu ziemskiego ustalały przede wszystkim konstytucje sejmowe¹⁹. Odwoływano się również do funkcjonujących zwyczajów – zarówno jeśli chodzi o kolejność powiatów, jak i o same daty rozpoczęcia sesji sądowych²⁰. W takich sytuacjach księgi sądowe są właściwie jedynym źródłem pozwalającym ustalić terminarz sądu ziemskiego²¹. Porównanie zapisek w nich zawartych z konstytucjami umożliwia również stwierdzenie w jakim stopniu przestrzegano ustawowo wyznaczonych terminów sesji sądowych²². Warto przy tym zwrócić uwagę, na to, że konstytucja z 1593 r. przyznawała niektórym sądom ziemskim województwa mazowieckiego możliwość przesuwania terminów roków, w przypadku gdy zaistniały przeszkody prawne (*ob legali impedimento*), uniemożliwiające odbycie sesji w ustawowym terminie²³. Mimo tego, iż to rozwiązanie mogło

¹⁹ W XV w. ukształtowała się – zarówno w Małopolsce jak i Wielkopolsce – zasada odbywania 3 – 4 sesji sądu ziemskiego w roku [34, t.XL, s.18–19; 45, s. 28]. W województwie mazowieckim wprowadzono ją dopiero w II połowie XVI w., ustanawiając nowe terminy sesji sądowych [51, t. II, vol. 1, s. 254; s. 415; s. 418 – 419; s. 449 – 450; t. II, vol.2, s.108–109]. Wyznaczone w ten sposób terminy niejednokrotnie jeszcze podlegały drobnym zmianom.

²⁰ Szczególnie widoczne jest to w przypadku województwa płockiego. W ziemi płockiej oznaczono jedynie czasy sesji w Płocku, po których miały „obyczajem zwykłym” następować kolejne powiaty. Podobnie w ziemi zawkrzeńskiej – wyznaczono tylko terminy roków w Szreńsku [45, t. II, vol. I, s. 165; s. 449 – 450]. Do zwyczaju odwoływano się też w przypadku roków: warszawskich i tarczyńskich w ziemi warszawskiej, nowomiejskich i serockich w ziemi zakroczymskiej oraz rawskich białskich w ziemi rawskiej [45, t. II, vol. 1, s. 165, 418; 46, t. II, s. 284, t. III, s. 18].

²¹ Zapiski sądowe zawarte w księgach ziemskich pozwalają na dość precyzyjne ustalenie terminarza sądów ziemskich: zakroczymskiego oraz warszawskiego, a częściowo także płockiego [42, s. 74–75].

²² Zwraca uwagę legalistyczne podejście szlachty mazowieckiej – przestrzegano, aby sesje sądów nie odbywały się w innym terminie, niż przewidziany prawem. Wyjątkiem były wiosenne roki sądu zakroczymskiego w Zakroczeniu. Konstytucja z 1611 r. wyznaczała dla nich nową datę rozpoczęcia, lecz pomimo tego rozwiązania w praktyce odbywały się one dalej w starym terminie [46, t. III, s. 18; 6, t. 84, passim; 5, k. 357v. nn].

²³ Możliwość taką uzyskiwały wówczas sądy ziemskie: ciechanowski i łomżyński [45, t. II, vol. 2, s. 203 – 204]. Powyższą regulację wzorowano na podobnej konstytucji dla województw wielkopolskich oraz płockiego z 1569 r. [45, t. II, vol. 1, s. 251].

przynosić wiele korzyści dla funkcjonowania lokalnego wymiaru sprawiedliwości, szlachta łomżyńska wkrótce zaczęła się domagać jego zniesienia [3, k. 63v.; 16, k. 82; k. 88; k. 124v.; 17, k. 61]. Starania te przyniosły skutek w 1631 r., kiedy to sejm zniósł możliwość przekładania roków przez sąd łomżyński, uznając, iż urzędnicy sądowi czynili to dla swojej zachcianki (*pro libitu suo*) [46, t. III, s. 331]. Także w tym przypadku księgi sądowe wyjaśniają w pewnym stopniu zachowanie szlachty. Po pierwsze, zapiski w ostrołęckich księgach ziemskich wskazują, iż rzeczywiście sąd łomżyński zmieniał termin tamtejszych roków sądowych w latach: 1613, 1621, 1623 i 1624 [2, t. 1087, k. 184; k. 326v.; k. 438; k. 440]. Po drugie, w trzech przypadkach z lat 20-tych sąd poprzestał jedynie na powołaniu ogólnej formuły *propter certa legalia impedimenta*, nie precyzując, na czym owe przeszkody miałyby polegać. W żadnym z nich przeszkodą nie były ani obrady sejmowe, ani wielkopolska sesja Trybunału Koronnego²⁴. Można zatem zaryzykować stwierdzenie, iż w tych sytuacjach faktycznie dochodziło do nadużycia tego prawa, co wyjasnia reakcję szlachty łomżyńskiej.

Czas trwania roków sądu ziemskiego był uzależniony od ilości spraw – kończono je po rozpatrzeniu wszystkich spraw z rejestru i przyjęciu wpisów od zainteresowanej szlachty. W średniowieczu – gdy roki odbywać się miały co dwa tygodnie – sądy trwały 2–3 dni [34, t. XL, s. 15–16]. Prawdopodobnie ideałem – aczkolwiek mało realnym do zrealizowania w praktyce – były jednodniowe sesje sądowe. Wynika tak przynajmniej z konstytucji wydanej dla ziemi czerskiej w 1567 r. Zezwolono w niej na dwudniowe obrady, motywując to tym, że tamtejszy sąd ziemski nie był w stanie rozpatrzyć wszystkich spraw w ciągu jednego dnia [45, t. II, vol. 1, s. 204]. Podobny okres przewidziano również dla sądu ziemskiego zakroczymskiego. Kalendarz sądowy w ziemi zakroczymskiej opierał się na założeniu odbywania się roków w ciągu najwyżej dwóch dni. Tym należy tłumaczyć fakt, iż sąd miał się zbierać w piątek w Zakroczymiu, a już na wtorek naznaczono początek sesji w kolejnym powiecie – serockim. Z kolei konstytucja włączająca powiat ostrołęcki pod jurysdykcję sądu łomżyńskiego zawierała zalecenie, by w Ostrołęce roki kończyły się już po pierwszym dniu [45, t. II, vol. 1, s. 289]. Mazowieckie księgi sądowe ukazują praktykę w tym zakresie: w większości przypadków sesje sądu przeciągały się ponad przewidywany okres 1-2 dni.

²⁴ W 1621 r. sejm obradował od 23 sierpnia do września; w 1623 – od 24 stycznia do 5 marca; w 1624 – od 11 lutego do marca [25, s. 483]. Tymczasem roki ostrołęckie w pierwszy poniedziałek po Niedzieli Przewodniej przypadały odpowiednio na: 19 kwietnia, 1 maja i 15 kwietnia.

Wskazują na to wyroki zaoczne, w których przeważnie odnotowywano dzień wywołania sprawy. Przykładowo: dzięki takim zapiskom na rokach ziemskich wyszogrodzkich w 1589 i 1590 r. wiadomo, że sesja sądu trwać mogła nawet kilkanaście dni²⁵.

Możliwości wykorzystywania ksiąg ziemskich do badań nad sądownictwem oczywiście nie wyczerpują się na zagadnieniach związanych z terminami roków. Są one z pewnością pierwszorzędym źródłem dla ustalenia składu sądu – co za tym idzie – listy ziemskich urzędników sądowych²⁶. Komplet orzekający stanowili: sędzia, podsędek i pisarz ziemscy, czego ściśle przestrzegano w praktyce²⁷. Wyjątek od tej zasady – jak wskazują zapiski sądowe – mógł mieć miejsce w przypadku oczekiwanej dłuższej niemożności sprawowania funkcji przez jednego z urzędników. W takiej sytuacji powoływano na jego miejsce surogatora, który zasiadał w sądzie aż do powrotu nominalnego urzędnika²⁸.

Wartościowych wniosków dotyczących jurysdykcji sądu ziemskiego – właściwości podmiotowej, miejscowej oraz rzeczowej – dostarcza analiza spraw rozpatrywanych w trakcie roków. Należy w tym wypadku zwracać

²⁵ Jesienią 1590 r. sąd ziemski wyszogrodzki zaczął swe obrady we wtorek po św. Michale [2 X]. Kilka wyroków zaocznych zapadło w piątek przed św. Jadwigą [12 X] – a zatem w 11 dniu trwania roków [8, t. 10, k. 356, 357 – 357v. 359 – 361, 401v. – 402, 407 – 408v.].

²⁶ W przypadku Mazowsza ma to szczególne znaczenie – dla tego obszaru nie powstały bowiem spisy urzędników ziemskich.

²⁷ Wymóg pełnego składu orzekającego podkreślali ówczesni prawnicy. Grzegorz Czaradzki pisał: „Do sądu ziemskiego który sędzia podsędek i pisarz sądzą, a gdy którego z tych niedostawa nie mogą być sądzone” [26, r. V, tyt. Do ziemstwa sprawy należące]. Podobnie uważali inni prawnicy z przełomu XVI i XVII stulecia: Teodor Zawadzki [57, r. X, tyt. III]; Jan Łączyński [36, s. 87] i Tomasz Drezner [24, s. 162].

²⁸ W księgach ziemskich znalazły się w przebadanym okresie przykłady dwóch surogacji: Sebastiana Żółtowskiego za pisarza ziemskiego płockiego Pawła Garwaskiego [1590 r.] [7, t. 21, k. 139] oraz Szczęsnego Szymborskiego ponownie za Pawła Garwaskiego (1601 – 1603) [7, t. 25, k. 186v. – 330v.]. O dalszych dwóch surogacjach wiadomo z innych źródeł. W 1638 r. konstytucja sejmowa ustanowiła zastępstwo Pawła Zbiewskiego za pisarza wiskiego Adama Glinkę Janczewskiego [46, t. III, s. 459]. Jako surogator występował także nieznanymi z imienia Skrobocki, o czym wiadomo z powodu jego zatargu w 1592 r. z nowym pisarzem ciechanowskim Bartłomiejem Kanigowskim, dotyczącego wydania przechowywanych akt [31, s. 153].

uwagę na zarzuty niewłaściwego sądu podnoszone przez stronę pozwaną²⁹. Kwestię przestrzegania właściwości miejscowej potwierdzić mogłyby również szczegółowe badania nad terytorialną osiadłością pozwanych. Analiza ksiąg z dekretami sądu ziemskiego pozwala także na przybliżone określenie liczby napływających spraw na roki sądowe³⁰. Wskazuje to – pośrednio – na znaczenie sądów ziemskich w szlacheckim wymiarze sprawiedliwości. Należy jednak podkreślić, iż ze względu na czasochłonną kwerendę, tego typu badania możliwe są na sondażowych próbach materiału źródłowego.

Rozważania zawarte w niniejszym artykule zarysowują możliwości – ale też i pewne ograniczenia – wykorzystywania ksiąg ziemskich jako źródeł do badań nad sądownictwem. Wiele w tym względzie zależy od stopnia zachowania substancji aktowej. Stanem idealnym jest możliwość konfrontacji dwóch różnych serii ksiąg sądowych – znaczenie tego wykazano na przykładzie ksiąg wyszogrodzkich oraz ostrołęckich. Pomimo pewnych niedostatków, jest to podstawowe źródło przy analizie praktyki sądowej – niezbędnym elementem badań szlacheckiego wymiaru sprawiedliwości.

Należy podkreślić, iż zapiski w księgach ziemskich dają daleko szersze możliwości ich wykorzystania. O wartości serii ksiąg dekretów i inskrypcji dla badań staropolskiego ziemskiego procesu sądowego oraz prawa prywatnego – zwłaszcza przy zniszczeniach akt sądów centralnych w czasie II wojny światowej – nie trzeba raczej przekonywać. Dostarczają one również cennych materiałów dla niektórych aspektów prawa karnego – szczególnie przy przestępstwach związanych ze stosowaniem przemocy [35, s. 250–275; 41; 47, *passim*]. Co więcej, okazują się przydatne w badaniach obejmujących nieszlachtę [34, s. 27–33]. Należy mieć zatem nadzieję, że źródło to będzie w większym stopniu wykorzystywane w różnego rodzaju badaniach historycznych.

²⁹ Jako przykład można podać sprawę z powództwa Anny Radzimińskiej przeciw miasteczku Serock o zagarnięcie należącego do niej jednego z tamtejszych placów, rozpatrywaną przez zakroczymski sąd ziemski. Pozwani w ekspozycji podnieśli, iż jest to miasto królewskie, którego apelacje rozpatrywane są przez sąd królewski i w związku z tym do tego sądu powinna trafić sprawa. Zakroczymski sąd ziemski uznał, iż sprawa rzeczywiście dotyczy gruntów królewskich i uznał się za niewłaściwy w tej sprawie [5, t. 7, k. 325 – 326v.]

³⁰ Sondażowe badanie tego typu przeprowadzone na rokach sądu ziemskiego wyszogrodzkiego w 1590 r. wykazało napływ blisko 500 spraw do rozpatrzenia [42, s. 271 – 275].

Źródła i literatura

1. Archiwum Główne Akt Dawnych [AGAD]. – księgi Grodzkie Dekreta Wokandy Wyszogrodzkie. – t. 4 – 6.
2. AGAD. – księgi Ostrołęckie Ziemskie Terrestria Perpetuitatis et Decretorum. – t. 1087 – 1089.
3. AGAD. – księgi Różańskie Grodzkie Wieczyste. – t. 12.
4. AGAD. – księgi Zakroczymskie Grodzkie Wieczyste – t. 58. – t. 64.
5. AGAD. – księgi Zakroczymskie Ziemskie Dekreta Wokandy. – t. 7 – 8.
6. AGAD. – księgi Zakroczymskie Ziemskie Wieczyste Relacji. – t. 84
7. AGAD. – księgi Ziemskie Płockie Wieczyste Relacji. – t.21. – t. 25
8. AGAD. – księgi Ziemskie Wieczyste Relacji Wyszogrodzkie. – t.10. – t. 13. – t. 14.
9. *Balzer O.* Geneza Trybunału Koronnego. – Warszawa, 2009 [2 wyd.]
10. *Balzer O.* Kancelarie i akta grodzkie w wieku XVIII // *Studia nad prawem polskim.* – Poznań, 1889.
11. *Baranowski J.* Sądy referendarskie // *Przegląd Historyczny.* – t. 9, z. 1, 1909.
12. *Bednaruk W.* Trybunał Koronny. Szlachecki sąd najwyższy w latach 1578 – 1794. – Lublin 2008.
13. Biblioteka Narodowa (BN). – Biblioteka Ordynacji Zamoyskich (BOZ). – f. 1809/1.
14. Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Krakowie (BPAN Kr.). – f. 8319. [Akta sejmikowe ziemi czerskiej].
15. BPAN Kr. – f. 8322. (Akta sejmikowe ziemi liwskiej).
16. BPAN Kr. – f. 8331. (Akta sejmikowe ziemi łomżyńskiej).
17. BPAN Kr. – f. 8334. (Akta sejmiku generalnego ziem księstwa mazowieckiego).
18. BPAN Kr. – f. 8336. (Akta sejmikowe ziemi płockiej).
19. BPAN Kr. – f. 8348. (Akta sejmikowe ziemi warszawskiej).
20. BPAN Kr. – f. 8352. (Akta sejmikowe ziemi wyszogrodzkiej).
21. *Bielecka J.* Organizacja i działalność kancelarii ziemskich i grodzkich wielkopolskich XIV – XVIII w. // *Archeion.* – t. 22, 1954.
22. *Bielecka J.* Organizacja i działalność sądów grodzkich w Prusach Królewskich od wieku XV do XVIII // *Archeion.* – t. 65, 1977.
23. *Brzeškiewicz K.* Mazowsze pod rządem koronnym w latach 1526 – 1577. Studium prawno – historyczne. – Warszawa, 1985 (maszynopis pracy doktorskiej na Wydziale Prawa i Administracji UW).
24. *Bukowska K.* Tomasz Drezner 1560-1610. Polski romanista XVII wieku i jego znaczenie dla nauki prawa w Polsce. – Warszawa, 1960.
25. *Chronologia polska.* – red. *B. Włodarski.* – Warszawa, 2007.

Adam MONIUSZKO. Mazowieckie księgi sądowe ziemskie...

26. *Czaradzki G.* Proces sądowy polski prawa koronnego. – Poznań, 1640.

27. *Dąbkowski P.* Kilka uwag o oprawie ksiąg sądowych polskich. – Lwów, 1918.

28. *Dąbkowski P.* Księgi sądowe lwowskie w dawnej Polsce // *Studia nad historią prawa polskiego.* – t. XVI, z. 1.

29. *Dąbkowski P.* Palestra i księgi sądowe sanockie w dawnej Polsce // *Pamiętnik Historyczno – Prawny.* – t. 1, z. 6, 1925.

30. *Dąbkowski P.* Palestra i księgi sądowe trembowelskie za czasów polskich. – Lwów, 1920.

31. *Dyaryusze i akta sejmowe z r. 1591-1592* – wyd. *E. Barwiński* // *Scriptores Rerum Polonicarum.* – t. XXI, Kraków, 1911.

32. *Dzięcielski M.* Organizacja i funkcjonowanie sądownictwa szlacheckiego w ziemi łęborsko – bytowskiej w XV – XVIII wieku. *Urzędnicy – Gdańsk*, 2006.

33. *Kulecki M.* Sprawy mieszczan Starej i Nowej Warszawy w warszawskich aktach ziemskich i grodzkich od roku 1526 do początków XVII wieku // *Rocznik Warszawski.* – t. XXXVI, 2008.

34. *Kutrzeba S.* Sądy ziemskie i grodzkie w wiekach średnich // *Rozprawy Wydziału Historyczno – Filozoficznego Akademii Umiejętności w Krakowie.* – t. XL – XLII, Kraków 1901 – 1902.

35. *Kutrzeba S.* Mężobójstwo w prawie polskim XVI stulecia // *Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne.* – t. 25, 1929.

36. *Łączyński J.* *Kompendium sądów Króla Jego Mości* wyd. *Z Kolanowski* // *Zapomniany prawnik XVI wieku Jan Łączyński i jego „Kompendium sądów Króla Jego Mości”.* Studium z dziejów polskiej literatury prawniczej. – Toruń, 1960.

37. *Łosowski J.* Kancelaria grodzka chełmska od XV do XVIII wieku. Studium o urzędzie, dokumentacji, jej formach i roli w życiu społeczeństwa staropolskiego. – Lublin, 2004.

38. *Matuszewski J.* W sprawie genezy sądu referendarskiego // *Matuszewski J.* *Pisma wybrane* – t. I, Łódź, 1999.

39. *Michalski J.* Studia nad reformą sądownictwa i prawa sądowego w XVIII wieku. – Wrocław – Warszawa, 1958.

40. *Moniuszko A.* Funkcjonowanie reliktyw dawnego ziemskiego prawa mazowieckiego na przełomie XVI i XVII stulecia – zarys problematyki // *Mazowsze na pograniczu kultur w średniowieczu i nowożytności.* – red. M. Dygo. – Pułtusk, 2007.

41. *Moniuszko A.* Przestępstwa przeciw życiu i zdrowiu przed płockim sądem ziemskim pod koniec XVI stulecia // *Spółeczeństwo staropolskie. Seria nowa.* – t. II (w druku).

42. *Moniuszko A.* Sądy i proces ziemski na Mazowszu w I połowie XVII stulecia. Funkcjonowanie mazowieckich sądów ziemskich i postępowanie w sprawach spornych w czasach Zygmunta III i Władysława IV. – Warszawa 2008 (maszynopis pracy doktorskiej na Wydziale Prawa i Administracji UW).

43. *Naworski Z.* Szlachecki wymiar sprawiedliwości w Prusach Królewskich (1454 – 1772). Organizacja i funkcjonowanie. – Toruń, 2004.

44. *Pałucki W.* Studia nad uposażeniem urzędników ziemskich w Koronie do schyłku XVI wieku. – Warszawa, 1962.

45. *Rafacz J.* Dawny proces polski. – Warszawa, 1925.

46. *Rafacz J.* Sąd referendarski koronny. Z dziejów obrony prawnej chłopów w dawnej Polsce // Studia nad historią prawa polskiego. – t. XX, z. 1, 1948.

47. *Rafacz J.* Zranienie w prawie mazowieckiem późniejszego średniowiecza // Studia nad historią prawa polskiego. – t. XII, z. 4, Lwów, 1931,

48. *Siedlecki J.* Sądy ziemskie i grodzkie szlachty ziemi bielskiej w Brańsku w XVI – XVIII w. // Zeszyty Naukowe Filii Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku. – z. 60, Humanistyka. Prace historyczne. – t. XI, 1988.

49. Straty archiwów i bibliotek warszawskich w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych. – t. I: Archiwum Główne Akt Dawnych, red. *A. Stablewski*. – Warszawa, 1957.

50. *Szcząska Z.* Sąd sejmowy w Polsce od końca XVI do końca XVIII wieku // Czasopismo Prawno–Historyczne. – t. XX, z. 1, 1968.

51. Volumina Constitutionum, t. I – II. – Wyd. *S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak*. – Warszawa, 2000 – 2008.

52. Volumina legum t. II – III. – Wyd. *J. Ohryzko*. – Petersburg, 1859.

53. *Woźniakowa M.* Sąd asesorski koronny 1537 – 1795. Jego organizacja, funkcjonowanie i rola w dziejach prawa chełmińskiego i magdeburgskiego w Polsce. – Warszawa, 1990.

54. *Wolff A.* Studia nad urzędnikami mazowieckimi 1370 – 1526. – Wrocław – Warszawa – Kraków, 1962.

55. *Zarzycki W.* Temida sejmowa: z dziejów sądu sejmowego w Polsce przedrozbiorowej. – Warszawa, 2000.

56. *Zarzycki W.* Trybunał Koronny w dawnej Rzeczypospolitej. – Piotrków Trybunalski, 1993.

57. *Zawadzki T.* Processus iudiciarius Regni Poloniae. – Cracoviae, 1637.

Моноюшко Адам (Варшава, Польща) Записи Мазовецкого земского суда как источник для исследования судопроизводства во времена правления Сигизмунда III и Владислава IV

Цель этой статьи – на примере земских судебных книг времени правления первых представителей династии Вазов (1587 – 1648) продемонстрировать особенности регионального шляхетского судопроизводства.

Прежде всего, они позволяют исследовать функционирование земского суда, в том числе периодичность сессий как свидетельство эффективности его работы.

Исходя из способа возникновения и сохранности земских судебных книг есть возможность воспользоваться двумя разновидностями актовых книг одного и того же периода. Разница между информацией в различных сериях, которые относятся к одному периоду, составляет около 30%.

Глубокий анализ актовых книг позволяет проследить разницу между правовыми нормами и судебной практикой, а также вопросы состава суда, места, времени и продолжительности заседаний суда.

Исходя из этого, исследования актовых книг могут быть крайне полезны для изучения локальных особенностей судопроизводства.

Ключевые слова: Мазовецкий земский суд, земские судовые книги, шляхетское судопроизводство, правовые нормы, судовая практика

Монюшко Адам (Варшава, Польша) Записи Мазовецкого земского суда як джерело для дослідження судочинства під час правління Сигізмунда III і Владислава IV

Мета цієї статті – на прикладі земських судових книг часів правління перших представників династії Вазів (1518-1648) продемонструвати особливості регіонального шляхетського судочинства. Перед усім, вони дозволяють досліджувати функціонування земського суду, в тому числі періодичність сесій як свідчення ефективності його роботи.

Виходячи із способу виникнення і збереження земських судових книг є можливість скористатися двома різновидами актових книг одного і того ж періоду. Різниця між інформацією в різних серіях, які відносяться до одного періоду, складає близько 30%.

Грунтовний аналіз актових книг дозволяє прослідкувати різницю між правовими нормами і судовою практикою, а також питання складу суду, місця, часу і тривалості засідань суду.

Виходячи з цього, дослідження актових книг можуть бути вкрай важливі для вивчення локальних особливостей судочинства.

Ключові слова: Мазовецький земський суд, земські судові книги, шляхетське судочинство, правові норми, судової практика

Adam Monushko (Warsaw, Poland) Masovian land court records as a source for research of legal proceedings the reign of Sigismund III and Vladislav IV

The aim of this article is to show a significance of land court records for conducting research on the nobility's administration of legal system. The article is based on an example of land court records from Masovia during the reign of the first two kings from the Vasa dynasty (1587 – 1648). Most of all, the records

afford possibility to study the practical aspects of functioning of land courts. They are especially helpful in stating frequency of the court sessions – one of the most important criteria of an assessment of functioning of land courts. In view of condition and losses of the substance of records, it is significant to use – if possible – two series of land court records from the same period. An example of land court records in Ostroleka indicates, that a difference in entries of court sessions between two parallel records from different series may reach 30 per cent. The records also enable comparisons between formal state of affairs and court practice in many other areas. The composition of the land court, and especially of the adjudicating panel, dates, places and length of land courts sessions are most notable aspects, where records serve as a primary source of research. An analysis of cases heard by land courts provides us with valuable information about their jurisdiction or number of cases during one session. Therefore records should be more frequently used in historical research, especially regarding judiciary and its place in local societies.

Key words: Masovian land court, land court records, nobility's justice system

Adam Moniuszko (*Warszawa, Polska*) *Mazowieckie księgi sądowe ziemskie jako źródło do badań sądownictwa za panowania Zygmunta III i Władysława IV*

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie znaczenia ksiąg sądowych ziemskich dla badań nad szlacheckim lokalnym wymiarem sprawiedliwości. Opiera się on na przykładzie mazowieckich ksiąg sądowych z czasów panowania dwóch pierwszych Wazów. Umożliwiają one przede wszystkim badanie praktyki funkcjonowania sądów ziemskich. Są one szczególnie pomocne przy określaniu częstotliwości zbierania się sądów na sesjach – jednego z podstawowych kryteriów oceny poprawności działania sądownictwa. Ze względu na sposób tworzenia i stan zachowania ksiąg sądowych, przy tego typu analizie istotna jest możliwość skorzystania z dwóch różnych serii ksiąg z tego samego okresu. Przykład mazowieckich ksiąg ziemskich wskazuje bowiem, iż różnice między odnotowanymi rokami sądowymi w równoległe prowadzonych księgach mogą bowiem sięgać nawet 30%.

Akta sądowe pozwalają także na porównywanie stanu normatywnego z praktyką sądową w zakresie wielu innych elementów. Należą do nich kwestie składu sądu, terminów, miejsc i długości trwania sesji sądowych. Dokładna analiza spraw spornych rozpatrywanych przez sady ziemskie umożliwiała z kolei zebranie wielu cennych informacji dotyczących właściwości tych sądów, jak również liczby rozpatrywanych przez nie spraw. Z powyższych względów księgi sądowe powinny być szerzej wykorzystywane w badaniach historycznych – zwłaszcza sądownictwa i jego roli wśród lokalnych społeczności.